

A szépirodalom olvasása az NDK-ban

1974 novemberében Halleban a Martin Luther Egyetem nemzetközi konferenciát rendezett "A szocialista-realista művek hatása és a humanista örökség integrációja a szocialista irodalomban" címmel. Az előadók többsége a Halle-i Egyetem munkatársai sorából került ki, a kevés számú külföldi előadó között országunkat Józsa Péter képviselte. A konferencia ismertetése és néhány előadás szövege a Weimarer Beiträge 1975.6. számában jelent meg. KATSÁNYI Sándor ismertetése ezeken alapszik. A szerteágazó tematikából különös figyelmet érdemel az az empirikus olvasóvizsgálat, melynek adatfelvételét 1970-ben végezték Halle és Lipcse körzetében, s melyből az NDK olvasóinak általánosítható képe bontakozik ki. A konferencián Achim Walter és Dietrich Löffler ismertette a vizsgálat eredményeit, s részletesen foglalkozott vele Dietrich Sommer megnyitó beszéde is.

Mennyit olvas az NDK lakossága? A vizsgálat adatai szerint még a sokat olvasó országok mezőnyében is kiemelkedően sokat. A megkérdezettek 17 %-a havonta két vagy több szépirodalmi könyvet, 19 %-a havonta egy könyvet, 20 %-a negyedévenként egy könyvet, 17 %-a félévenként egy könyvet, 20 %-a évente egy könyvet olvas. 7 % vallotta azt, hogy egyáltalán nem olvas. Összehasonlítva a néhány évvel korábbi adatokkal (Hanke, H.: Kultur und Freizeit, Berlin, 1971.), a nem-olvasók száma változatlan, az olvasás mértéke viszont lassan, de észrevehetően emelkedett. A megkérdezettek 55 %-a mégis úgy érzi, hogy csak kevés ideje van az olvasásra. (29 % érzi az erre fordított időt kielégítőnek, 2 % soknak.)

Megkérdezték a vizsgálat résztvevőit, hogy milyen jelentősnek ítélik az olvasást az ember életében? 30 % igen nagy, 31 % közepes, 39 % csekély jelentőséget tulajdonított neki. Az olvasás jelentőségének megítélése és az olvasott művek száma között igen szoros pozitív összefüggést mutatott ki az elemzés. - "A társadalom fejlődése szempontjából az irodalom és a művészet ugyanolyan fontos-e, mint a tudomány és a technika?" - kérdezték, és 82 % igennel válaszolt. Más kérdésekre adott válaszok is az irodalom magas fokú társadalmi megbecsülését tükrözték.

Mit vár az olvasó a könyvtől? Három elvárás-típus dominál: 1. Megnyugtató, kikapcsolódás (34 %); 2. Izgalom, feszültség (28 %); 3. Szellemi eszmecsere (15 %). Az elvárást erősen befolyásolja az életkor: a fiatalok az izgalmat, az idősebbek a megnyugtatót várják elsősorban olvasmányaiktól. Az iskolai végzettség növekedése ugyanakkor a "szellemi eszmecsere" igényét növeli.

Az elvárások típusai mellett az olvasás motívumait is elemezték. Ezek közül kettő emelkedik erőteljes intenzitással az átlag fölé: az ismeretszerzés és a beleélés (a regény rendkívüli világának átélése). Átlagos erősségű motívum az önismeret, az általános műveltség gyarapításának vágya és a szociális azonosulásra törekvés. Az átlagosnál gyengébb a menekülés motívuma ("azért olvasok, mert akkor megfeledek a mindennapokról"), és az esztétikai értelemben vett tetszés motívuma. A "menekülés" csak az idősebbeknél, az esztétikai motívum csak a magasabb iskolai végzettségűeknél válik jelentőssé.

Az elvárások és a motívumok együttes elemzése után kibontakozik az olvasás alapvető szerkezete. Eszerint az olvasás elsősorban a regenerációs szükségleteket és az ismeretgyarapítás igényét elégíti ki. A "menekülés"-jelleg másodlagos, csak az olvasás jelentőségét csekélynek ítélik s ugyanakkor viszonylag keveset olvasók csoportjában kap nagyobb hangsúlyt.

A kutatók külön elemezték a munkásság olvasási szokásait (rámutatva, hogy a Halle-Lipce körzetéből való minta eredményei csak fenntartással általánosíthatók az NDK egész munkásosztályára). Az olvasás legerősebb motívuma a munkásság körében a valóság megismerése. Az irodalom egyes csoportjai közül kiemelkedően kedveltek az ismeretközlő művek (pl. utleírások) és az "életssorsok más országokban". A két irodalmi csoport kedvelői között lényeges különbség van: az ismeretközlő művek olvasói igen gyengén kötődnek más szépirodalmi csoportokhoz, míg az "életssorsok" kedvelői velük ellentétben más olvasmánycsoportokhoz is vonzódnak.

A tárgyi ismeretekre irányuló érdeklődés és az olvasás tényleges hatása között nincsen ok/okozati összefüggés: a hatás gazdagabb lehet, mint a könyv kézbevitelének motívuma. Olvasás közben előtérbe lép az ábrázolt sorsok és problémák iránti érdeklődés is.

A munkásolvasókra jellemző, hogy a regényt a cselekményen keresztül fogadják be. A legolvasottabb irodalmi csoport körükben a kalandregény, ez teszi ki olvasmányaik 23 %-át. Kedvelt irodalmi hőseik céltudatos, sikeres, életvidám, ugyanakkor morálisan megbízható emberek. Ilyennek látják az irodalmi hőst általában. Kétségtelen, hogy ebben a képben nem az irodalom sokoldalú emberképe, hanem a vizsgált csoport értékrendje a meghatározó.

A kalandregény kérdésével behatóbban kell foglalkozni, kulcsszerepe miatt. Nem lehet egyszerűen az értékes irodalom ellenpólusának tartani. Az 1973-ban lezajlott vita óta ebbe a műfajba, a csekélyértékű kalandregény körébe sorol a szakirodalom több NDK-beli író (Thürk, Brennecke, Harkenthal). A műfaj történetében meg kell különböztetni a ponyvairodalmat és a manipulatív irodalmat. Az előző gyökerei a korai kapitalizmus illúzióiba nyulnak vissza, míg a manipulatív irodalom (mely Courths-Mahler, Karl May nevével kezdődik) az imperializmus terméke. (Olvasottsága a munkások körében csekély: az olvasmányok 3 %-a.)

A fejlődés útját a "tisza kalandregény" fokozatos meghaladásában kell keresnünk. (A "tisza kalandregény"-ben a tulhangsúlyozott cselekmény minden más elemet determinál, a történelmi-társadalmi környezetet széttöri.) E típust fokozatosan az erősen cselekményes realista regényirodalom alkotásaival kell helyettesíteni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez az út nemcsak a magasabb iskolázottság megszerzésével együtt járható végig, hanem azonos iskolai szinten álló munkások körében is, erőteljes kulturális hatás esetén.